

Suspension in Inshā' and Suspension in Munsha': An Approach Based on Imam Khomeini's Perspective

Seyyed Mohammad Asadi Nejad^{1*} , Morteza Barzegar Golestan²

1. Associate Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.
2. Ph.D. Candidate in Private Law, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran.

Article Info	Abstract
Article type: Research article Article history: Received: January 03, 2025 Received in revised from: April 21, 2025 Accepted: April 29, 2025 Published online: April 20, 2026 Keywords: Suspension in <i>inshā'</i>, Suspension in <i>munsha'</i>, Suspended Contract, Imam Khomeini, Shaykh Anṣārī, Imamiyyah Jurisprudence, Contract Law. *Corresponding author: asadinezhad@guilan.ac.ir	Suspension (<i>ta'liq</i>) in contracts is among the most challenging issues in Imamiyyah jurisprudence and civil law. Despite the conceptual distinction between “suspension in <i>inshā'</i>” (suspension in the act of creation/enactment) and “suspension in <i>munsha'</i>” (suspension in the object/effect of creation), the precise criteria for its validity and invalidity remain in need of fundamental scrutiny. Adopting an analytical-critical method and relying on library - based sources - including the most significant jurisprudential and legal - theoretical texts, particularly Imam Khomeini's <i>Kitāb al-Bay'</i> and the views of Shaykh Anṣārī- this study aims to elucidate the theoretical foundations of these two types of suspension and to establish the preferred position based on Imam Khomeini's perspective. The findings indicate that Imam Khomeini adopts an approach divergent from that of Shaykh Anṣārī, who regards suspension in <i>munsha'</i> as valid and suspension in <i>inshā'</i> as impossible. From Imam Khomeini's viewpoint, suspension in <i>munsha'</i> necessarily entails an actual, unconditional transfer of ownership (<i>tamlīk</i>) concurrent with a suspended ownership at a single moment - which, due to the co-existence of two contradictory ownerships in one instant, is rationally impossible (<i>muḥāl</i>). Moreover, a complete enactment (<i>inshā'</i>) that produces no effect in the event of the condition's non-fulfillment constitutes a kind of contradiction in the very nature of <i>inshā'</i>. In contrast, Imam Khomeini considers suspension in <i>inshā'</i> as feasible in the realm of legal construction (<i>i'tibār</i>) in the form of a “preliminary agreement” (<i>tawāfiq-e muqaddamātī</i>), whereby the parties may agree prospectively on the future creation of a legal relationship without carrying out a final enactment. This type of suspension is compatible with the conventional/constructive (<i>i'tibārī</i>) nature of contracts and has the capacity to be recognized as a legal institution within the contractual system. The preferred position adopted in this research is the validity of suspension in <i>inshā'</i> and the invalidity of suspension in <i>munsha'</i>, as expounded by Imam Khomeini through a rational-jurisprudential (<i>uṣūlī-aqlī</i>) approach grounded in the principle of the impossibility of the co-existence of contradictories (<i>istihālāh-ye ijtimā'-e naqāḍayn</i>). This perspective can serve as a key to resolving many legal challenges concerning conditional/suspended contracts and may provide a basis for revising the relevant provisions on contracts in the Civil Code.

Cite this article: Asadi Nejad, S. M.& Barzegar Golestan, M. (2026). Suspension in Inshā' and Suspension in Munsha': An Approach Based on Imam Khomeini's Perspective. *Matin Research Journal*, 28 (110), 33-56.

<https://doi.org/10.22034/matin.2025.433781.2235>

© The Author(s). Publisher: **Research Institute of Imam Khomeini and Islamic**. This is an open-access article distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1. Introduction

Suspension (*ta'liq*) in contracts is among the most contentious issues in Imamiyyah jurisprudence and Iranian civil law. Article 189 of the Iranian Civil Code defines a suspended contract as one “whose effect, according to its creation (*inshā'*), is contingent upon another matter.” However, this definition - due to its ambiguity in distinguishing between “suspension in *inshā'*” (suspension in the act of contractual creation) and “suspension in *munsha'*” (suspension in the legal effect/object of creation) – has not only failed to clarify the issue but has further complicated it. In jurisprudence, these two types of suspension lead to entirely different legal outcomes: one school, led by Shaykh Anṣārī and his followers, regards suspension in *munsha'* as valid and suspension in *inshā'* as impossible; the other, particularly Imam Khomeini, adopts a precisely opposite position, holding suspension in *inshā'* as valid and suspension in *munsha'* as invalid. This fundamental disagreement has left the legislator in a state of silence, effectively marginalizing the institution of suspended contracts in practice. Therefore, the precise delineation of these two types of suspension and the identification of the rational and jurisprudential foundations of Imam Khomeini's viewpoint constitute the primary objectives of this research.

2. Research Background

Prior to Shaykh Anṣārī, the issue of suspension in contracts was generally dismissed as invalid based on the requirement of “decisiveness” (*jazm*) in contract formation. Jurists such as 'Allāmah Ḥillī, Muḥaqqiq Ḥillī, and the author of *Jawāhir* considered unconditionality (*tanjīz*) a condition for contractual validity and deemed suspended contracts void due to the absence of decisiveness.

The turning point came with Shaykh Anṣārī's theory in *Kitāb al-Makāsib*, where he introduced, for the first time, a conceptual distinction between *inshā'* (the act of creating a contract) and *munsha'* (the legal effect thereby created). He concluded that suspension in *inshā'* is impossible — since an act of creation either occurs or does not, and cannot be suspended — but that suspension in *munsha'* is possible, because the legal effect can be made conditional. This theory was further developed by later jurists, notably Āyatullāh Khu'ī, who sought to justify suspension in *munsha'* through the notion of “absolute ownership” (*muṭlaq al-milkiyyah*).

Imam Khomeini, in *Kitāb al-Bay'*, challenged this view. Drawing on the philosophical foundations of legal constructions (*i'tibāriyāt*) and uṣūl al-fiqh methodology, he adopted a counter-position. Contemporary scholarship includes works such as *Suspension in Contracts* (Ḥosseini Moqaddam), *Condition and Suspension in Contracts* (Muḥaqqiq Damād), and articles like “Revisiting Suspension in Inshā'” (Ghabooli Dorafshan) and “A Critical-Analytical Reflection on Suspended Contracts” (Roushan & Karami). Asadinezhad and Safaei (2023) have also compared Imam Khomeini's view with English law.

Nevertheless, significant research gaps remain: (1) Imam Khomeini's central rational argument — the impossibility of the coexistence of an unconditional transfer of ownership and a suspended ownership at the same moment – has not been systematically analyzed; (2) the relationship between the realm of legal constructions (*i'tibāriyāt*) in Imam Khomeini's thought and the principle of the impossibility of a temporal gap between cause and effect has not been adequately explained; (3) “preliminary agreement” (*tawāfuq-e muqaddamātī*) as an alternative institution to suspension in *munsha'* has not been clearly introduced in prior research; and (4) the Iranian Civil Code has neglected this distinction, with this ambiguity

stemming from shortcomings in previous juridical-legal scholarship. The present article, employing an analytical-critical approach and focusing on Imam Khomeini's *Kitāb al-Bay'*, seeks to fill these gaps.

3. Research Methodology

This research adopts an **analytical-critical method** and relies on **library-based sources**, including primary jurisprudential, *uṣūlī* (legal-theoretical), and legal texts. The data are mainly drawn from first-hand Imamiyyah jurisprudential sources, particularly:

- Imam Khomeini's *al-Bay'* (as recorded in Ghadiri's lectures),
- Shaykh Anṣārī's *al-Makāsib*,
- Āyatullāh Khuṭṭ's *Miṣbāḥ al-Fiḳāhah*,
- Ākhund Khurāsānī's *Kifāyat al-Uṣūl*,
- Subḥānī's *Tahdhīb al-Uṣūl* (comprising lectures of Imam Khomeini).

The analytical framework consists of two complementary approaches:

- **Rational analysis** (*taḥlīl-e 'aqlī*), based on the principle of the impossibility of the coexistence of contradictories (*istiḥālah-ye ijtimā'-e naqīdayn*) and the impossibility of a temporal gap between cause (*sabab*) and effect (*musabbab*);
- **Uṣūlī analysis** (*taḥlīl-e uṣūlī*), based on the debate concerning "whether a condition reverts to the form (*hay'ah*) or to the substance (*māddah*)" in conditional obligations (*wājib-e mashrūṭ*).

Furthermore, the views of contemporary Iranian legal scholars-including Kātouzian, Jafari Langarudi, Shahidi, and Qāsimzadeh-are employed to contextualize the jurisprudential foundations within the Iranian legal system. The comparative-critical approach juxtaposes Imam Khomeini's and Shaykh Anṣārī's views, aiming to present and evaluate their rational and *uṣūlī* arguments with clarity.

4. Findings

The findings are summarized in several key areas:

A) Regarding Suspension in *Inshā'* (Act of Creation):

Imam Khomeini, by affirming the possibility of suspension in *inshā'*, maintains that what occurs as a suspended creation is a "preliminary agreement" (*tawāfuq-e muqaddamātī*) between the parties-an agreement that is not itself a final contract but, upon fulfillment of the condition (*mu'allaq 'alayh*), transforms into a complete, legally effective contract without the need for a new offer and acceptance. This view is grounded in the distinction between the natural world (*'ālam-e takwīn*) and the world of legal constructions (*'ālam-e i'tibār*): in the natural world, suspended creation is impossible, but in the world of legal construction-the realm of juridical creation-such a practice is not only possible but also necessary to meet the transactional needs of society. Additionally, relying on the *uṣūlī* debate of whether a condition reverts to the form (*hay'ah*) or to the substance (*māddah*), Imam Khomeini demonstrates that a condition can pertain to the act of creation itself (*hay'ah*), not merely to its substance, and that the act of creation does not materialize until the condition is fulfilled. This closely parallels the structure of conditional obligations (*wājib-e mashrūṭ*).

B) Regarding Suspension in *Munsha'* (Legal Effect):

Imam Khomeini advances three principal arguments to establish the invalidity of

suspension in *munsha'*:

1. **Coexistence of contradictory ownerships:** In suspension in *munsha'*, the creation (*inshā'*) occurs unconditionally (i.e., a present transfer of ownership), while ownership itself is made conditional. This entails, at a single moment, both a present transfer of ownership and a suspended ownership—which are contradictory and cannot coexist, as the conjunction of contradictories is rationally impossible.
2. **Complete creation without an object/effect:** In suspension in *munsha'*, a complete act of creation is said to have occurred, yet the legal effect (*munsha'*) is absent. This contradicts the very nature of *inshā'*, which is defined as the creation of a legal effect. An act of creation without an object (*inshā'-e bi-mudallal*) is conceptually vacuous.
3. **Impossibility of a gap between cause and effect:** If a contract (as cause, *sabab*) is created, its legal effect (as effect, *musabbab*) must arise immediately. Any temporal or conceptual gap between cause and effect—whether in the natural world or in the realm of legal construction—is unacceptable under rational and customary principles.

C) Critique of Shaykh Anṣārī's View:

Shaykh Anṣārī, invoking the concept of “absolute ownership” (*muṭlaq al-milkiyyah*), sought to justify suspension in *munsha'*. However, this distinction between “*shar'ī* effect” and “absolute ownership” is, in Imam Khomeini's view—and from a logical-legal perspective—unsupported: if ownership has been transferred, the contract is complete; if not, no contract has come into existence. Moreover, Shaykh Anṣārī, in response to the objection concerning the gap between cause and effect, appeals to the distinction between the natural world and the world of legal construction. Yet this argument appears inconsistent: in suspension in *inshā'*—which he declares impossible—he invokes the rules of the natural world, while in suspension in *munsha'*—which he seeks to validate—he appeals to the world of legal construction. This inconsistency, according to Imam Khomeini and the present research, is critically vulnerable.

5. Conclusion

Based on the findings of this research, the preferred position is as follows:

1. **Suspension in *inshā'* is valid.** The parties may, through a “preliminary agreement,” establish the basis for a contract that, upon fulfillment of the condition, transforms into a complete and enforceable contract without the need for further action. This institution, being compatible with the constructive nature of contracts, addresses the complex transactional needs of modern society. The legislator could, drawing on this theory, revise the relevant provisions of the Civil Code.
2. **Suspension in *munsha'* is invalid.** Its acceptance entails the contradictory coexistence of an unconditional transfer of ownership and a conditional ownership at a single time, as well as a complete act of creation devoid of effect—both of which are incompatible with rational principles and the nature of *inshā'*.
3. **Revision of the Civil Code is necessary.** Article 189 of the Iranian Civil Code, with its incomplete definition of suspended contracts, effectively refers only to suspension in *munsha'*, leaving suspension in *inshā'* unaddressed. It is proposed that the legislator, drawing on Imam Khomeini's perspective, explicitly recognize the validity of suspension in *inshā'* as an independent institution and delineate its

conditions - including the possibility of the condition's occurrence, its definiteness, and its compatibility with public order.

4. **The distinction between the natural world and the world of legal construction is the key to resolving the issue.** Imam Khomeini, by employing this philosophical distinction, has provided a rational and effective solution for suspension in contracts – one that is both consistent with Imamiyyah jurisprudential principles and responsive to the demands of modern contract law.

Ultimately, this research demonstrates that suspension in *inshā'* is not only free from rational objections but can also serve as a useful and necessary institution in the legal system of contracts. Imam Khomeini's uṣūlī-rational approach, grounded in the principle of the impossibility of the coexistence of contradictories and a precise analysis of the reversion of conditions to form (*hay'ah*), offers a robust framework for redefining suspended contracts in Iranian jurisprudence and law.

تعلیق در انشا و تعلیق در منشأ با رویکردی بر دیدگاه امام خمینی (ره)

سید محمد اسدی نژاد*^۱، مرتضی برزگر گلستان^۲

۱. دانشیار گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
تعلیق در عقد، از جمله مسائل پرچالش در فقه امامیه و حقوق مدنی است که با وجود تفکیک مفهومی میان «تعلیق در انشا» و «تعلیق در منشأ»، معیارهای دقیق صحت و بطلان آن همچنان نیازمند واکاوی بنیادین است. پژوهش پیش رو با اتخاذ روش تحلیلی انتقادی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای، شامل مهم‌ترین متون فقهی و اصولی به‌ویژه کتاب البیع امام خمینی و آرای شیخ انصاری، درصدد تبیین مبانی نظری این دو سنخ تعلیق و احراز موضع مختار بر پایه دیدگاه امام خمینی است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که امام خمینی در تقابل با نظر شیخ انصاری که تعلیق در منشأ را صحیح و تعلیق در انشا را محال می‌داند، رویکردی متفاوت اتخاذ نموده است. از منظر ایشان، تعلیق در منشأ مستلزم تملیک فعلی منجر همراه با ملکیت معلق در لحظه واحد است که به دلیل اجتماع دو مالکیت متناقض در یک آن، عقلاً محال بوده و انشای کامل فاقد اثر در فرض عدم تحقق شرط، نوعی تناقض در ماهیت انشا محسوب می‌شود. در مقابل، امام خمینی تعلیق در انشا را به مثابه «توافق قدماتی» در عالم اعتبار، امکان‌پذیر می‌داند؛ به گونه‌ای که طرفین می‌توانند بر ایجاد رابطه حقوقی در آینده، بدون انجام انشای نهایی، توافق نمایند و این نوع تعلیق با ماهیت اعتباری عقود سازگار است و قابلیت پذیرش به‌عنوان نهادی حقوقی در نظام قراردادی را دارد. دیدگاه مختار در این پژوهش، صحت تعلیق در انشا و بطلان تعلیق در منشأ است که امام خمینی با رویکردی اصولی عقلی و مبتنی بر قاعده استحالة اجتماع نقیضین تبیین نموده است. این نگرش می‌تواند گشاینده بسیاری از چالش‌های حقوقی در حوزه قراردادهای معلق باشد و زمینه بازنگری در مواد مرتبط با عقود در قانون مدنی را فراهم آورد.	نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۲/۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۱/۳۱ کلیدواژه‌ها: تعلیق در انشا، تعلیق در منشأ، عقد معلق، امام خمینی، شیخ انصاری، فقه امامیه، حقوق قراردادهای. * نویسنده مسئول: asadinezhad@guilan.ac.ir
استناد: اسدی نژاد، سید محمد و برزگر گلستان، مرتضی (۱۴۰۵). تعلیق در انشا و تعلیق در منشأ با رویکردی بر دیدگاه امام خمینی (ره). پژوهشنامه دین، ۲۸ (۱۱۰)، ۳۳-۵۶. https://doi.org/10.22034/matin.2025.433781.2235 ناشر: پژوهشگاه امام خمینی و انقلاب اسلامی. © نویسندگان.	
پژوهشنامه دین / سال بیست و هشتم / شماره صد و ده / بهار ۱۴۰۵ / صص ۵۶-۳۳	

مقدمه

پیش از شیخ انصاری، فقها تنجیز را شرط صحت عقد می دانستند و عقد معلق را باطل می شمردند؛ اما شیخ انصاری با تفکیک میان انشا و منشاء، به این نتیجه رسید که تعلیق در انشا محال است، ولی تعلیق در منشاء امکان پذیر می باشد. در میان فقهای متأخر، امام خمینی نظرات شیخ انصاری و همفکرانش را به چالش کشید و برخلاف ایشان، تعلیق در انشا را صحیح و تعلیق در منشاء را باطل دانست. با این حال، هر دو بزرگوار در پاسخ به ایراداتی که بر نفس تعلیق (اعم از تعلیق بر انشا و منشاء) وارد شده است، هم نظر شده و ایراداتی نظیر انصراف اطلاق ادله و عمومات صحت عقد، توقیفی بودن اسباب شرعیه و اجماع را ناصواب خوانده اند.

شیخ انصاری معتقد است که اثر شرعی عقد مطلق، مالکیت است و در عقد معلق، پیرو جعل متعاقدين، اثر شرعی معلق می شود؛ چنین تعلیقی موجب تأخیر میان سبب و مسبب نبوده و صحیح است. در مقابل، امام خمینی مقایسه عالم تکوین و عالم اعتباری را قیاس مع الفارق می داند و معتقد است تعلیق در انشا در عالم اعتبار میسور است و از سوی دیگر تعلیق در منشاء را محال می شمارد.

این اختلاف نظرها موجب سردرگمی قانون گذار و عدم صراحت قانون مدنی در خصوص عقد معلق شده است و نبود شفافیت، به طرد عملی این نهاد و بی پاسخ ماندن نیاز جامعه در این زمینه انجامیده است. از این رو، تبیین تمایز آثار تعلیق در انشا و تعلیق در منشاء، همچنین شفاف سازی ضوابط حاکم بر آنها، امری ضروری به نظر می رسد.

در این مقاله، با تکیه بر نظرات امام خمینی بررسی می شود که کدام یک از تعلیق در منشاء و تعلیق در انشا صحیح و کدام یک باطل است و دلایل صحت و بطلان آنها کدام است. در این تحقیق، ضمن آشنایی با نظرات فقها و حقوق دانان درباره عقد معلق، اقسام تعلیق و مفاهیم مرتبط، مبانی صحت و بطلان تعلیق در انشا و منشاء با تکیه بر آرای امام خمینی مورد واکاوی قرار می گیرد.

۱. پیشینه پژوهش

موضوع تعلیق در عقود و تفکیک میان انشا و منشاء، از دیرباز مورد توجه فقیهان امامیه بوده

است؛ اما بررسی نظام‌مند این مسئله به‌ویژه پس از نظریه‌پردازی شیخ انصاری (۱۴۱۵ق) شکل جدی‌تری یافته است. در میان آثار فقهی، کتاب المکاسب شیخ انصاری نقطه عطفی در تبیین تعلیق در منشأ به شمار می‌رود. همچنین مصباح الفقاهه خویی و البیع امام خمینی از جمله منابع پایه‌ای به حساب می‌آیند که به تفصیل به این موضوع پرداخته‌اند.

در عرصه پژوهش‌های معاصر نیز آثار متعددی پدید آمده است. در حوزه کتاب، تعلیق در قراردادهای نوشته سید عسکری حسینی مقدم (۱۳۸۷) و شرط و تعلیق در عقود تألیف سید مصطفی محقق داماد (۱۳۸۱) از جمله آثار هستند که با نگاهی فقهی حقوقی به موضوع پرداخته‌اند؛ هرچند در این آثار، دیدگاه امام خمینی به‌طور پراکنده گزارش شده و کمتر با رویکردی انتقادی و تطبیقی مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین در قالب مقالات، پژوهش‌هایی چون «بازشناسی تعلیق در انشا در فقه امامیه و حقوق ایران» (قبولی درافشان و قبولی، درافشان، ۱۳۹۲) و «تحلیلی بر مبانی نظری عقد تعلیقی با رویکردی بر نظر امام خمینی» (روشن و کرمی، ۱۳۹۱) به بررسی ابعاد این مسئله پرداخته‌اند. مقاله «تعلیق در انعقاد قرارداد و انفساخ آن با تأکید بر دیدگاه امام خمینی» (اسدی نژاد و صفایی، ۱۴۰۲) نیز با رویکرد تطبیقی به مقایسه نظر امام خمینی با حقوق انگلیس پرداخته است. همچنین مقاله «عقد معلق و وصیت با تأکید بر اندیشه امام خمینی» (اسدی نژاد و سالاریان، ۱۴۰۳) که به‌طور خاص با نهاد وصیت تطبیق شده است.

علاوه بر این، در حوزه‌های مرتبط اما غیرمستقیم، آثار چونی «نظریه عمومی تعهدات» (کاتوزیان، ۱۳۷۹) به تحلیل عقد معلق از منظر حقوقی پرداخته‌اند، هرچند تمرکز اصلی این آثار بر نظام حقوقی ایران بوده و کمتر به مبانی فقهی اصولی مسئله با تأکید بر آرای خاص امام خمینی توجه شده است. همچنین در مجلات تخصصی، مقالاتی نظیر «تحلیل حقوقی تعلیق در انشا و کاربردهای آن در حقوق تجارت» (قلی‌زاده، ۱۳۹۶) و «ویژگی‌های معلق علیه در فقه، حقوق ایران و فرانسه» (یزدانیان، ۱۳۸۸) به بررسی پاره‌ای از زوایای تعلیق پرداخته‌اند. با وجود این تلاش‌های ارزشمند، به نظر می‌رسد کماکان خلأهای مهمی در این حوزه وجود دارد:

نخست، در اغلب پژوهش‌های پیشین، دیدگاه امام خمینی در مقایسه با شیخ انصاری عمدتاً به‌صورت گزارشی و غیر انتقادی ارائه شده و «دلیل عقلی محوری» ایشان مبنی بر

استحاله «اجتماع تملیک منجز و ملکیت معلق در یک زمان» به عنوان مبنای بطلان تعلیق در منشأ، چنان که شایسته است تحلیل نشده است.

دوم، نسبت میان «عالم اعتباریات» در اندیشه امام خمینی و قاعده استحاله فاصله میان سبب و مسبب، در آثار پیشین به صورت نظام مند بررسی نشده و پیوند آن با بحث «رجوع قید به هیئت یا ماده» در اصول فقه مغفول مانده است.

سوم، با وجود اشاره‌هایی به تطبیق نظر امام خمینی با کامن لا در مقاله اسدی نژاد و صفایی (۱۴۰۲)، هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین به تبیین این نکته نپرداخته‌اند که «تعلیق در انشا» در نظام حقوقی امام خمینی دقیقاً به چه نهادی تبدیل می‌شود (توافق مقدماتی) و چگونه می‌تواند پاسخگوی نیازهای معاملاتی جامعه بدون افتادن در ورطه تعلیق در منشأ باشد.

چهارم، قانون مدنی ایران با وجود مواد ۱۸۹ و ۱۹۰، از صراحت کافی در پذیرش یا رد عقد معلق برخوردار نیست و این ابهام عمدتاً ناشی از عدم تفکیک روشن میان تعلیق در انشا و تعلیق در منشأ در آثار فقهی حقوقی پیشین است؛ حال آنکه تبیین این تفکیک می‌تواند راهگشای قانون‌گذار باشد.

بر این اساس، مقاله حاضر با تکیه بر کتاب البیع امام خمینی و بارویکردی تحلیلی انتقادی و نیز بهره‌گیری از روش تحلیل عقلی (تبیین استحاله اجتماع تملیک منجز و ملکیت معلق) و تحلیل اصولی (رجوع قید به هیئت)، می‌کوشد تا برای نخستین بار این پرسش بنیادین را پاسخ گوید که چرا بازگشت تعلیق به منشأ محال است، در حالی که تعلیق در انشا در عالم اعتبار ممکن و بلکه ضروری است. بدین ترتیب، این پژوهش از جهات متعدد (تحلیل عقلی مبانی امام خمینی، تبیین پیوند میان فلسفه اعتباریات و فقه و ارائه راهکار عملی به قانون‌گذار) دارای نوآوری بوده و در صدد است تا از تکرار مکررات پرهیز کرده و نهاد عقد معلق را از مهجوریت خارج سازد.

۲. ماهیت عقد معلق

در این فصل با تعریف قانون‌گذار از عقد معلق و مفاهیم مرتبط آشنا می‌شویم:

۲-۱. عقد معلق در قانون مدنی

واژه «تعلیق» در لغت به معنای آویختن، آویزان کردن چیزی را به چیزی و متعلق گردانیدن تعبیر شده است (دهخدا، بی تا، ج ۵، ص ۵۹۷). از نظر حقوقی نیز عبارت است از اینکه تحقق عقدی وابسته و منوط به تحقق شرط یا وصف یا امر دیگری باشد (حسینی مقدم، ۱۳۸۷، ص ۲۸).

ماده ۱۸۹ قانون مدنی بیان می‌دارد: «عقد منجز آن است که تأثیر آن بر حسب انشا موقوف به امر دیگری نباشد و الا معلق خواهد بود». با بررسی این ماده مشخص می‌گردد که تعلیق در برابر تنجیز قرار دارد و عقد معلق عبارت است از عقدی که تأثیر آن بر حسب انشا موقوف به امر دیگری باشد. این تعریف از بیان فقهایی اقتباس شده است که عقد معلق را عقدی دانسته‌اند که عاقد، اثر عقد را معلق بر چیز دیگری نماید (حسینی مراغی، ۱۴۱۷، ص ۲۲۷).

برخی اعتقاد دارند که قانون‌گذار میان تعلیق در انشا و منشأ قائل به تفکیک نشده و درباره صحت و بطلان عقد معلق نیز سکوت کرده است (قبولی درافشان و قبولی درافشان، ۱۳۹۲، ص ۸۰). برخی نیز معتقدند قانون مدنی هرگونه تعلیق در عقد را مبطّل دانسته، هرچند که قصد منجز باشد (محقق داماد، ۱۳۶۵، ص ۱۸۷). دکتر قنواتی معتقد است در ماده ۱۸۴ قانون مدنی، عقد معلق در شمار عقود صحیح ذکر شده است (قنواتی، ۱۳۷۹، ص ۲۱۲).

هر صاحب‌نظری که تعریفی از عقد معلق ارائه کرده است، با بررسی تعریف مزبور می‌توان به نظر ایشان در خصوص تعلیق پی برد؛ زیرا هرکس تعلیق در انشا را صحیح بداند، تعریفش از عقد معلق همان تعریفش از تعلیق در انشا خواهد بود و همچنین است در خصوص تعریفی که قائلان به صحت تعلیق در منشأ ارائه می‌کنند. قانون‌گذار نیز از این قاعده مستثنا نیست. از واژه «حسب انشا» که در تعریف گنجانده شده است، معلوم می‌گردد که انشا واقع شده است؛ پس دیگر تعلیق در انشا منتفی است؛ زیرا بنا بر انشائی که واقع شده است، تأثیر عقد موقوف بر امر دیگری است. این تعریف برابر با تعلیق در منشأ است. به عبارت دیگر، اساساً تعلیق در انشا در تعریف قانون‌گذار از عقد معلق نمی‌گنجد (برای دیدن نظر مخالف ر. ک. به: قلی‌زاده، ۱۳۹۶، ص ۱۱۸).

اگر بخواهیم تعریفی ارائه کنیم که شامل انواع عقد معلق گردد، آن تعریف این است:

عقد معلق، عقدی است که حسب مورد، تحقق و یا تأثیر آن موقوف بر امر دیگری باشد؛ اما از آنجاکه قائل به صحت عقد با تعلیق در منشأ نیستیم، تعریف زیر به نظر با ماهیت عقد معلق سازگاری بیشتری دارد: «توافقی است در خصوص مقدمات تشکیل عقد که ایجاد عقد را معلق به امری ممکن الحصول نموده است و در صورت تحقق معلق علیه، بدون نیاز به اقدام دیگری، به عنوان عقد موجودیت یافته و برای طرفین و قائم مقام قانونی آنان لازم الاتباع است».

برای نمونه: پدری به فرزندش می گوید: «پژو ۲۰۶ آلبالویی مال تو، اگر در کنکور سراسری رتبه ات زیر صد شود» و پسر قبول می کند. در اینجا آنچه مورد توافق قرار گرفته است، توافق ابتدایی است. در واقع طرفین نهادی را ایجاد کرده اند که در صورت حصول شرط، قابلیت تبدیل به یک عقد را دارد. اگر پسر رتبه اش زیر صد شود، دیگر نیازی به اقدام جدیدی نیست و عقد محقق شده و مالکیت نیز بلافاصله منتقل می گردد. به عبارت دیگر، سبب و مسبب با هم ایجاد می شوند.

۲-۲. تعلیق در انشا

انشا، حرکت اراده در جهت ایجاد عقد تعریف شده است و منشأ، آن چیزی است که به وسیله اراده انشا می شود (شهیدی، ۱۳۷۷، ص. ۶۷). مقصود از تعلیق عقد در مرحله انشا آن است که عقد در معنای مصدری به تحقق امری در خارج موکول گردد (قاسم زاده، ۱۳۸۷، ص. ۲۶). به بیان دیگر، انشا معلق به معنای تعلیق در ایجاد عقد است. منتقدان اعتقاد دارند که عقد یا ایجاد می شود یا ایجاد نمی شود و انشا معلق به معنای نیستی و عدم است. بر همین اساس، تعلیق در انشا را باطل می دانند. این امر در جای خود مورد بررسی قرار می گیرد.

۲-۳. تعلیق در منشأ

منظور از منشأ، چیزی است که انشا کننده آن را انشا و ایجاد کرده است که همان مقصود منشی است (حسینی مقدم، ۱۳۸۷، ص. ۵۴). طبق نظر دکتر لنگرودی، تعلیق در منشأ آن است که اثر حاصل از عقد در همان حال عقد موجود می شود، اما به علت نحوه مذاکرات طرفین به طور ناقص است و زوال آن نقص، بسته به پیدایش عامل یا عوامل جدید است؛ عامل

جدیدی که اگر پیدا و محقق شود، نقص آثار ناشی از بیع اول برطرف می‌شود، یعنی تعلیق آن عقد از بین می‌رود (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص. ۱۵). ایجاد اثر ناقص، راه‌گیزی است که دکتر لنگرودی در برابر این ایراد که نباید میان انشا و منشأ فاصله افتد، برگزیده است. ناصوابی این راه‌گزیز، در جای خود مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

۴-۲. معلق‌علیه

عامل یا عواملی را که اثرگذاری عقد موقوف به پیدایش آن است معلق‌علیه گویند. شرایط معلق‌علیه، آتی، غیرقطعی و محتمل‌الحصول ذکر شده است. همچنین رعایت شرایط صحت شرط در معلق‌علیه نیز الزامی است؛ یعنی نباید مخالف مقتضای عقد و مجهول باشد (به‌نحوی که جهل آن به عوضین سرایت کند)، بی‌فایده نبودن و جزء ارکان عقد نبودن نیز از دیگر شرایط آن ذکر شده است (یزدانیان، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۶).

در فقه، مباحث بسیاری به تعلیق بر صحت عقد و مفهوم عقد اختصاص یافته است، در حالی که حقوق‌دانان اعتقاد دارند معلق‌علیه باید حادثه خارجی باشد که تحقق آن دست‌کم میان طرفین مسلم نباشد و تعلیق به شرایط صحت عقل را تأکید بی‌فایده‌ای بر اجرای قانون دانسته‌اند و تعلیق بر امری محقق‌الوقوع را اساساً تعلیق واقعی نمی‌دانند (کاتوزیان، ۱۳۷۹، ص. ۳۸۴).

۳. مبانی بطلان و صحت تعلیق در انشا

فقها و حقوق‌دانانی که قائل به بطلان تعلیق در انشا هستند، ایراداتی بر صحت آن برشمرده‌اند. در ادامه، ضمن بیان عمده ایرادات مزبور، پاسخی که قائلان به صحت تعلیق در انشا به آن ایرادات بیان داشته‌اند، آورده می‌شود:

۱-۳. شرطیت جزم در صحت عقود

فقه‌های متقدم تنجیز را شرط صحت عقد می‌دانستند. از آن جمله، علامه حلی معتقد است که تعلیق با جزم در حال انشا منافات دارد. به اعتقاد ایشان، جزم شرط صحت عقد است؛ ازاین‌رو اگر متعاقدين عقد را با شرطی معلق کنند، عقد باطل است (علامه حلی، ۱۴۱۴،

ص. ۲۵۲). به عبارت دیگر، یکی از شرایط عقد این است که متعاقدين با جزم، قصد خود را انشا نمایند و در صورتی که انشای متعاقدين بدون جزم باشد، عقد باطل می گردد (حسینی مقدم، ۱۳۸۷، ص. ۲۱۸).

سید مرتضی، سپس شیخ طوسی، آنگاه فخرالمحققین، شهید ثانی و میر عبدالفتاح مراغی در العناوین الفقہیہ معتقدند اجماع محصل و منقول بر شرط تنجیز در عقود و ایقاعات دلالت دارد. صاحب جواهر نیز در موارد متعددی بر اعتبار تنجیز به اجماع استناد کرده و هر دو قسم اجماع را در آن محقق دانسته است (حسینی مقدم، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۲).

اما امام خمینی معتقد است که جزم در انشا معلق حاصل است، با این توضیح که جزم در صورت حصول معلق علیه حاصل می شود. به عنوان مثال، در عبارت «اگر زید آمد، او را اکرام کن»، بعد از آمدن زید، اکرام او واجب و جزم نیز حاصل است (قدیری، ۱۳۷۶، ص. ۲۲۱). در خصوص اجماع بر شرطیت تنجیز نیز ایشان معتقدند آنچه قدما گفته اند بر اساس اقتضای عقل بوده و با بررسی نظرات ایشان مشخص می شود که اجماعی صورت نگرفته است (قدیری، ۱۳۷۶، ص. ۲۲۱). از سوی دیگر، شیخ انصاری نیز به دلیل مخالفت شیخ طوسی و شهید اول، اجماع اعم از محصل و منقول را ناتمام می داند (انصاری، ۱۴۱۵، ص. ۱۶۹).

به نظر می رسد، حتی اگر جزم در انشا را شرط صحت عقد بدانیم، جزم به معنای قطعیت است و در مقابل تردید قرار می گیرد. حال آنکه در عقد معلق، طرفین عقد هیچ تردیدی ندارند، بلکه قصد و رضایت قطعی خود را مبنی بر حصول عقد در صورت حصول معلق علیه ابراز داشته اند. این ایراد که طرفین، قصد جدی مبنی بر انعقاد معامله ندارند، صحیح به نظر نمی رسد؛ زیرا ابراز اراده به صورت منجز صورت گرفته است و پس از حصول معلق علیه، عقد واقع می گردد. این که طرفین حصول عقد را تحت شرایط معینی اراده کنند، به معنای نداشتن قصد جدی یا نداشتن قطعیت نیست، بلکه اقتضای اصل آزادی اراده و نیاز سوق مسلمین است.

۲-۳. محال بودن تعلیق در انشا

منتقدان تعلیق در انشا معتقدند، همان گونه که در عالم تکوین یک شیء یا موجود است یا

موجود نیست، در عالم اعتبار نیز چنین است و انشا که به معنای ایجاد است با تعلیق منافات دارد (غروی نائینی، ۱۴۱۸، ص. ۲۵۳؛ خویی، بی تا، ص. ۶۶؛ شهیدی، ۱۳۷۷، ص. ۷۵؛ قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ص. ۲۸). ایشان معتقدند انشا در عالم اعتبار عبارت است از ابراز مافی الضمیر؛ یعنی انشاکننده مقصود خود را با کلمه یا لفظ یا هر وسیله دیگری آشکار می‌سازد. برای نمونه، کسی که خواهان یک لیوان آب است، با گفتن «یک لیوان آب بده» مقصود خود را بیان و انشا کرده است. در عالم قرارداد و تعهدات نیز، متعاقدين با انعقاد عقد یا ایقاع، مقصود خود را انشا می‌کنند و در صورت انشا، فرضی برای تعلیق نیست (حسینی مقدم، ۱۳۸۷، صص. ۵۵-۵۴). تا زمانی که قراردادی در عالم خارج به وجود نیاید، نمی‌توان از صحت و بطلان آن سخن گفت؛ زیرا انشا به معنای ایجاد است و عقلاً محال است ایجاد شیء بر امر دیگری معلق گردد؛ چراکه شیء یا ایجاد می‌شود یا ایجاد شود (خویی، بی تا، ص. ۶۶).

امام خمینی در پاسخ به این ایراد بیان می‌دارد که آنچه عقلاً امتناع دارد، ایجاد تکوینی است؛ مقایسه عالم اعتباری با عالم تکوینی دارای اشکال عقلی است و ما هیچ مانعی در ایجاد ملکیت معلق بر حصول امری در خارج نمی‌بینیم (قدیری، ۱۳۷۶، صص. ۲۱۹-۲۱۸). اخیراً برخی حقوقدانان، نظرات امام خمینی را با برخی نظرات مطرح‌شده در حقوق انگلیس در خصوص ماهیت عقد معلق مقایسه کرده‌اند. ایشان ضمن بیان نظر لرد دنینگ که اظهار داشته است «گاهی شرط مقدم بر تشکیل قرارداد است، یعنی آن شرط باید واقع شود تا قراردادی منعقد گردد»، به این نتیجه رسیده‌اند که امام خمینی قائل به صحت تعلیق در انشا هستند و تعلیق در منشأ را مردود می‌شمارند. این نظر شباهت با نظر لرد دنینگ در حقوق انگلستان دارد؛ زیرا با صحت تعلیق در انشا، پیش از حصول معلق علیه هیچ توافقی وجود ندارد و پس از تحقق معلق علیه است که این توافق موجود می‌گردد (اسدی‌نژاد و صفایی، ۱۴۰۲، ص. ۵).

در تعلیق در انشا، آنچه مورد انشا واقع می‌شود توافقات مقدماتی است؛ توافقاتی که در صورت حصول معلق علیه و بدون انجام اقدام دیگری، منجر به ایجاد عقد و مقصود غایی طرفین متعاملین می‌گردد. این ویژگی عالم اعتبار است که می‌توان برای رفع حوائج بشر، اقتضای ممکن‌الحصول موجودی اعتباری را بنیان نهاد که تحت شرایط توافق شده ایجاد شود.

اما یکی از اساتید حقوق، با انتقاد از گروهی که به جهت اعتباری بودن و تفاوت‌های عالم تکوین و عالم اعتبار قائل به صحت تعلیق در انشا شده‌اند، بیان می‌دارد: نیاستی به بهانه اعتباری بودن انشا، اموری را ممکن شمرد که عقل سلیم آن را محال می‌پندارد. همان‌طور که در مقام اعلام امری که وقوع یافته، نفس اخبار را نمی‌توان منوط به امر دیگری ساخت، در امور انشایی نیز تصور حالتی که شخص کلامی بگوید و مدلول آن را معلق به شرط سازد دشوار است، ولی تصور تعلیق در منشأ بسیار ساده است (کاتوزیان، ۱۳۷۹، ص. ۳۸۵).

به نظر می‌رسد ایراد مزبور وارد نیست؛ زیرا نه تنها در عالم اعتبار انشا معلق امکان‌پذیر است، بلکه در عالم تکوین نیز چنین امری امکان‌پذیر است. چند نوع عنصر شیمیایی مایع را در نظر بگیرید که به تنهایی بی‌خطر هستند، ولی با ترکیب آن‌ها انفجاری مهیب حاصل می‌شود. فرضی را در نظر بگیرید که هر یک از این عناصر، با محاسبه دقیق از بالای دو تپه مجاور به سمت پایین جاری می‌شود که در صورت ترکیب آن‌ها، بمبی ایجاد می‌شود و انفجاری مهیب رخ می‌دهد. حال سؤال این است: این دو شخصی که هر یک از بالای تپه، بخشی از این عناصر را به پایین روانه ساخته‌اند و چه‌بسا محل را ترک کرده‌اند، آیا بمب و انفجاری ایجاد کرده‌اند؟ اگر پاسخ «بلی» است، در حال حاضر انفجاری صورت نگرفته است؛ پس تا قبل از حصول ترکیب، بمبی ساخته نشده است. پس اگر بمبی ساخته نشده است، تکلیف انفجاری که ممکن است تا ساعتی دیگر ایجاد شود چیست؟ به اشخاصی که می‌گویند ایجاد معلق در عالم تکوین امکان‌پذیر نیست، بگویید در کنار محل ترکیب منتظر بمانند؛ آیا چنین می‌کنند؟ قطعاً خیر؛ زیرا درست است که اکنون بمبی ایجاد نشده است، ولی در صورت تحقق شرط و حصول ترکیب، انفجار حاصل می‌شود. ممکن است ایراد شود که این یک امر محقق‌الحصول است. صرف‌نظر از اینکه شاید باران بیارد و ترکیب را به هم بزند یا باد شدیدی مانع ترکیب شود، موضوع بحث این است که ایجاد معلق امکان‌پذیر می‌باشد و می‌توان انشا معلق نمود که به محض حصول معلق‌علیه، انشا و منشأ بلافاصله ایجاد شوند.

نظر دیگری که اخیراً مطرح شده است این است که تعلیق در انشا یعنی تعلیق در پایه‌های عقد؛ یعنی تعلیق در ایجاب یا تعلیق در قبول یا تعلیق در هر دو. وقتی شخصی به هم‌کلاسی خود می‌گوید: «اگر در کنکور قبول شدم، کتاب‌هایم به ثمن معین متعلق به تو باشد»، او

در واقع ایجابی معلق را انجام می‌دهد و این ایجاب اگر تا حصول معلق علیه باقی بماند، مشتری می‌تواند به محض حصول معلق علیه، ایجاب مزبور را که در آن لحظه به ایجابی منجز تبدیل شده است، قبول کرده و کتاب‌ها را تصاحب کند (قلی‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۱۰۵). این نظر دو ایراد دارد: اول اینکه ایجاب معلق را نمی‌توان مترادف عقد معلق دانست و قطعاً ایجاب به‌تنهایی عنوان عقد ندارد. دوم اینکه، ایجاب معلق پس از تحقق نیاز به قبول دارد، حال آنکه عقد معلق آن است که به محض حصول معلق علیه، بدون نیاز به اقدام دیگری حاصل می‌شود. لذا ایجاب معلق با تعلیق در انشا تفاوت ماهیتی دارد.

۴. مبنای پذیرش تعلیق در انشا

از جمله موضوعاتی که در خصوص تعلیق در انشا مباحث زیادی پیرامون آن مطرح شده است، این است که رجوع قید به هیئت است یا ماده؟ قائلان به بطلان تعلیق در انشا، رجوع قید را به ماده می‌دانند؛ زیرا اگر بگوییم این قید برای ماده است، نتیجه این می‌شود که وجوب در حین انشا فعلیت دارد، ولو اینکه هنوز شرط محقق نشده باشد؛ و اگر بگوییم شرط برای هیئت است، پیش از تحقق این شرط، وجوبی در کار نیست و باید این شرط محقق شود تا وجود محقق گردد.

رجوع قید به ماده یا هیئت، نزاعی است که سردمداران آن محقق خراسانی و شیخ انصاری هستند. در میان فقهای متأخر، امام خمینی به تبع از محقق خراسانی قائل به رجوع قید به هیئت است و آیت‌الله خویی به تبع از شیخ انصاری قائل به رجوع قید به ماده است. طرفداران امکان تعلیق در انشا، بحث را به واجب مشروط که از مباحث اصول فقه است معطوف داشته‌اند. با این توضیح که واجب به انواع مختلفی تقسیم می‌شود که واجب مطلق و مشروط یکی از آن‌هاست. واجب مطلق آن است که وجوب آن مشروط به شرطی نباشد، ولی واجب مشروط آن است که وجوبش مشروط به شرط باشد. همان‌گونه که وجوب در واجب مشروط معلق بر شرط است، در عقود معلق نیز انشای عقد معلق بر تحقق شرط است (قبولی درافشان و قبولی درافشان، ۱۳۹۲، ص. ۸۴). البته قائلان به رجوع شرط به ماده خود اذعان دارند که فهم عرفی و متبادر از ظاهر جمله شرطیه آن است که شرط بر حسب ظاهر از قیود هیئت است (آخوند خراسانی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص. ۲۷۲).

شیخ قیود را به ماده برمی گرداند؛ فلذا باید همه قیود را تحصیل کنیم و عملاً دیگر واجب مشروطی نیست و تحصیل همه قیود واجب است. ولیکن در رجوع قید به هیئت، به راحتی حوزه واجب مشروط از واجب مطلق جدا می شود (سبحانی، ۱۳۹۱/۱/۱۵).

ماحصل بحث اینکه، طبق نظر آیت الله خویی و شیخ انصاری تمامی قیود و شرایط مربوط به ماده است و در نتیجه پیش از آنکه قید تحقق پیدا کند، وجوب فعلیت دارد و حکم به مرحله فعلیت رسیده است. امام خمینی معتقد است طبیعت برخی قیود به گونه ای است که به ماده برمی گردد. در رجوع قید به هیئت، اگر شرط مقارن باشد، تحصیل ذی المقدمه لازم نیست و اگر شرط متأخر باشد، تحصیل ذی المقدمه لازم است. در رجوع قید به ماده نیز اگر لازم التحصیل باشد، ذی المقدمه و تحصیل آن لازم است (سبحانی، ۱۴۲۳، صص ۳۱۵-۳۱۳) و مادامی که آن قیود تحقق پیدا نکنند، آن حکم به فعلیت نمی رسد (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۰، ج ۱۸). آیت الله فاضل لنکرانی از قول مشهور نقل کرده است که در قیود راجع به هیئت به دو صورت تصویر می شود: شرط مقارن و شرط متأخر و نوعاً شرط مقارن شایع است و شرط متأخر استثناست. قیود راجع به ماده هم دو صورت دارد: لازم التحصیل و غیر لازم التحصیل که نوع شایع آن لازم التحصیل است (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۸، صص ۲۰۱-۲۰۰). به عبارت دیگر، «القیود علی قسمین، قسم یرجع الی الماده و قسم یرجع الی الهیئه» (فاضل لنکرانی، ۱۳۷۸، ص ۱۹۸).

نتیجه اینکه، برخلاف نظر شیخ و طبق نظر مشهور، طبیعت برخی قیود به نحوی است که به هیئت برمی گردد و تا زمانی که شرط محقق نشود، وجوب حادث نمی گردد و با تحقق شرط، وجوب حادث می شود. این مطلب تشابه بسیاری با تعلیق در انشا داشته و می توان از آن وحدت ملاک جهت صحت تعلیق در انشا گرفت.

۵. مبانی صحت و بطلان تعلیق در منشأ

در این فصل، مبانی صحت و بطلان تعلیق در منشأ مورد بررسی قرار می گیرد و دلایلی که دلالت بر بطلان آن دارد بیان می شود. در ادامه، پاسخ هایی که قائلان به صحت آن اظهار داشته اند، آورده می شود:

۵-۱. ایجاد فاصله میان سبب و مسبب

این ایرادی است که بر عقد معلق به صورت اعم وارد شده است و بدین معناست که اگر عقد (که سبب است) ایجاد شود، منشأ (که مسبب است) بلافاصله باید ایجاد شود و چون ایجاد فاصله میان سبب و مسبب محال است، فاصله میان انشا و منشأ نیز محال می‌باشد.

امام خمینی در خصوص ایراد مطرح شده نسبت به تعلیق در انشا پاسخ می‌دهد که هیچ تأخیر و فاصله‌ای میان انشا معلق و حصول معلق علیه در عالم خارج، بعد از حصول معلق علیه و منجز شدن انشا وجود ندارد و تضاد تصور شده مبتنی بر وجود و فقدان در زمان واحد است (قدیری، ۱۳۷۶، صص. ۲۱۹-۲۱۸). ولیکن در خصوص بطلان تعلیق در منشأ، ایشان به دلایل دیگری استناد جسته‌اند و در خصوص ایجاد فاصله میان سبب و مسبب اعلام نظری ننموده‌اند. به نظر می‌رسد ایجاد فاصله میان سبب و مسبب دلالت بر بطلان عقد با تعلیق در منشأ دارد؛ زیرا زمانی که ما چیزی را در ذهن تصور کرده‌ایم، یعنی تصویر آن چیز در ذهن ما ایجاد شده است و نمی‌توانیم میان تصور و تصویر ذهنی خود قائل به تفکیک شویم. در عالم اعتبار نیز به همین صورت است؛ اگر عقدی را در عالم اعتبار انشا کنیم، منشأ آن همان لحظه ایجاد شده است.

از صاحب جواهر نقل شده است که عقد، سبب و علت برای حصول مسبب (اثر شرعی متناسب با آن) است و به محض انشا و ایجاد سبب، مسبب نیز باید حاصل شود. اگر مشروط و معلق به چیزی باشد، مسبب از سبب تخلّف خواهد نمود و حسب اطلاق آیه «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»، به محض انشا و ایجاد سبب، مسبب باید حاصل شود (انصاری، ۱۴۱۵، ص. ۱۷۰). در پاسخ به این ایراد، فقها و حقوقدانان پاسخ‌های متعددی بیان داشته‌اند که هر یک به تفکیک بیان می‌گردد و مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵-۱-۱. مقایسه عالم طبیعت و عالم اعتبارات

در پاسخ به ایراد فاصله میان سبب و مسبب، چنین اعلام نظر شده است که ضرورت ترتب مسبب بر سبب، مربوط به امور تکوینی و اسباب و مسبب‌های عالم طبیعت است. در عالم حقوق که عالم اعتبارات است، الزاماً قواعد طبیعی حاکم نیست و محتمل است که به اراده

طرفین عقد، منشأ از انشا فاصله پیدا کند و هرگونه عمل حقوقی که نیاز معاملاتی افراد را برطرف سازد، محقق شود (انصاری، ۱۴۱۵، ص. ۲۹۶).

در خصوص نظر شیخ انصاری می‌توان چنین ایراد کرد که اگر در عالم اعتباریات فاصله افتادن میان سبب و مسبب امکان‌پذیر است و برطرف کردن نیاز معاملاتی افراد جامعه توجیه این نظر است، چرا زمانی که صحبت از تعلیق در انشا است، باید قواعد عالم تکوین در اعتباریات موبه‌مورعایت شود؟ این برخورد دوگانه از ایشان قابل قبول نیست.

از سوی دیگر، فقه ما برگرفته از شریعت و قرآن مبین است و وجود عالم تکوین به اراده ذات باری تعالی خلق شده است. حسب آیه ۸۲ سوره یاسین: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ»؛ «چون به چیزی اراده فرماید، کارش این بس که می‌گوید «باش» پس بی‌درنگ موجود می‌شود». در عالم اعتبار نیز چنین است؛ زمانی که وجود چیزی را اعتبار کنیم، اثر آن بلافاصله ایجاد شده است. به نظر می‌رسد عالم تکوین برای خداوند، عالم اعتبار است. می‌توان مختصات عالم اعتبار را با وحدت ملاک و برداشت از کلام خداوند ترسیم نمود. بر این اساس، در عالم اعتبار این‌که عقدی را ایجاد کنیم و بلافاصله اثر آن را ایجاد نکنیم، امکان‌پذیر نیست؛ فلذا عقلاً فاصله افتادن میان سبب و مسبب محال است.

۲-۱-۵. مطلق ملکیت

یکی دیگر از پاسخ‌هایی که طرفداران تعلیق در منشأ به ایراد فاصله افتادن میان سبب و مسبب داده‌اند، «مطلق ملکیت» است. ایشان ملکیت را به معلق و منجز تفکیک کرده‌اند و می‌گویند با ایجاد عقد معلق، ملکیت حاصل شده؛ اما به صورت معلق حاصل شده است و اگر شرط حاصل شد، ملکیت نیز منجز می‌شود. ایشان معتقدند اگر مراد از مسبب، اثر شرعی یعنی ثبوت ملکیت است، نمی‌توان گفت اثر مطلق بیع، ملکیت منجز است، بلکه اثر بیع، مطلق ملکیت است. ادله وجوب وفای به عهد، صرف نظر از منجز یا معلق بودن آن‌ها، بستگی به نحوه تحقق آن‌ها در عالم خارج دارد. وجوب وفای به عقد تابع کیفیت آن است؛ در عقد منجز، وجوب وفا منجز و در عقد معلق، وجوب وفا بعد از حصول معلق علیه است (خویی، بی‌تا، ص. ۶۸؛ انصاری، ۱۴۱۵، ص. ۱۷۰).

تفکیک اثر عقد به «اثر شرعی» و «مطلق ملکیت» خویی نیز قابل انتقاد است و معلوم

نیست این تفکیک چه مبنایی دارد. در صورتی که معلق علیه حاصل نشود و قائل باشیم که عقد محقق شده و مطلق ملکیت حاصل شده است، ولی اثر شرعی ندارد، این مطلق ملکیتی که منتقل شده است به چه معناست؟ آیا در نهایت مالکیت منتقل شده است یا خیر؟ به نظر می‌رسد این تفکیک میان اثر شرعی و مطلق ملکیت، پایه علمی و کاربرد عملی نداشته و ما را به مقصود نمی‌رساند.

۳-۱-۵. اثر ناقص عقد معلق

یکی از حقوقدانان معتقد است منظور قانون‌گذار از تعلیق آثار عقد یا همان منشأ این نیست که آثار در حین عقد ایجاد نمی‌گردد و بعد از حصول معلق علیه حاصل می‌گردد (که این امر موجب فاصله میان انشا و منشأ می‌شود و از محالات است). بلکه آثار عقد در حین عقد ایجاد می‌شود، ولیکن دارای نقصی است که زوال آن نقص بسته به پیدایش عامل جدید است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص. ۱۵).

طبق این نظر باید بگوییم با عدم حصول معلق علیه، منشأ به کمال نرسیده است، اما این توجیه نیز قابل‌پذیرش نیست؛ زیرا باید از ایشان خواست بعد از عدم حصول شرط، همین کودک نابالغ را به ما نشان دهند. احتمالاً خواهید شنید که «فوت کرده است». صرف‌نظر از این ایراد، مگر می‌شود انشا کامل و بالغ، اثر ناقص ایجاد کند و سپس همان اثر ناقص نیز کلاً از بین برود؟ در اینجا تکلیف انشا کامل چه می‌شود؟ در نتیجه، این ادعا که با عدم حصول معلق علیه، انشا کامل موجود است؛ ولی هیچ اثری از آن وجود ندارد، از نظر عقلی قابل‌پذیرش نیست.

۴-۱-۵. ایجاد عقد در عالم ثبوت

یکی دیگر از حقوقدانان معتقد است در عقد معلق، عقد در عالم ثبوت موجود می‌گردد، منتهی برای دارای اثر شدن در عالم اثبات، منوط به تحقق امر مورد تعلیق است (خوئینی، ۱۳۷۹، ص. ۵۸). از آنجا که این نظر، عقد معلق را پیش از حصول شرط در عالم ثبوت موجود می‌داند، جای ایراد دارد. در تعریفی که مطهری از ثبوت و اثبات ارائه کرده است، اثبات را مرحله علم و آگاهی از وجود چیزی می‌داند و ثبوت را مرحله تحقق و تقرر آن در ظرف

وجودی خود، حسب واقع می‌داند. به عبارت دیگر، ثبوت مقام شیء فی نفسه و ورای تصورات است و اثبات مقام شیء برای ما است (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۱۷، ص. ۲۶۳).
در نتیجه، آنچه از این نظر استنباط می‌شود این است که پیش از تحقق معلق علیه، اثر عقد در حقیقت وجودی خود موجود است، ولی برای ما اثبات نشده است و پس از حصول شرط، برای ما نیز احراز می‌شود. به نظر می‌رسد در مرحله ثبوت نیز پیش از تحقق معلق علیه نمی‌توان قائل به وجود اثر عقد بود. اثر عقد یا موجود است یا موجود نیست؛ این ادعا که «موجود است ولی احراز نشده است» قابل پذیرش نیست.

۲-۵. تصور انشا کامل بدون منشأ

قائلان به صحت تعلیق در منشأ معتقدند که انشا به صورت کامل محقق شده است و تنها منشأ معلق شده است. سؤالی که از ایشان داریم این است که اگر انشا و ایجاد موجود اعتباری تماماً واقع شده است، با عدم تحقق شرط، آن موجودی که به صورت تام انشا شده است کجاست؟ مگر می‌شود انشا کامل فاقد هیچ اثری باشد؟ عقلاً انشا بدون منشأ قابل تصور نیست. در عقد بیع، یا مالکیت منتقل شده است یا نشده است؛ اگر مالکیت منتقل شده است، عقد تام و صحیح است. در نقطه مقابل، عقد بیع اگر در نهایت منجر به انتقال مالکیت نشود، درواقع هیچ‌گاه محقق نشده است. عقد بیع که اثر آن انتقال مالکیت است، اگر بدون انتقال مالکیت انشا شود، خلاف مقتضای ذات عقد و محکوم به بطلان است. اگر بگوییم پیش از حصول معلق علیه انشا محقق شده و اثر (ولو ناقص) نیز ایجاد شده است، به منزله ایجاد عقد است، اما همگان اذعان دارند که با عدم حصول شرط، هیچ عقدی به منصفه ثبوت نرسیده است و اصرار بر انشا عقد بدون منشأ و اثر آن انشا، اصراری بی‌جهت است.

برای گریز از این ایراد، یکی از حقوقدانان نظری ارائه نموده است. ایشان معتقد است آنچه مستقیماً موضوع قصد انشا قرار می‌گیرد، وجود رابطه مقدماتی است که بلافاصله محقق می‌شود. در عقد معلق، طرفین نمی‌خواهند به طور مستقیم اثر عادی عقد را انشا کنند، بلکه مایل اند رابطه‌ای میان خود به وجود آورند که در صورت وقوع شرط، تبدیل به نقل مالکیت یا ایجاد تعهد شود. پس آنچه مستقیماً موضوع قصد انشا قرار می‌گیرد، وجود این رابطه مقدماتی است که بلافاصله محقق می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۹، ص. ۳۸۸).

با بررسی این نظر مسلم شد که این نظر با تعلیق در منشأ هیچ سنخیتی ندارد؛ زیرا اگر آنچه در بدو امر محقق شده است، انشا عقد نیست، بلکه انشا رابطه مقدماتی است، پس در نتیجه انشا عقد صورت نگرفته است. حال جای این سؤال است که انشا چه زمانی محقق می شود؟ پاسخ آن است که پس از حصول شرط. با کمی تدقیق در می یابیم که این عبارات همان تعریف تعلیق در انشا است.

رابطه مقدماتی موضوع انشا و توافق طرفین قرار گرفته است؛ اما انشا رابطه مقدماتی و ایجاد اثر آن، به منزله انشا عقد و انتقال مالکیت در عقد بیع نیست. آنچه ابتدائاً مورد توافق واقع شده و ایجاد شده است، همان توافق ابتدایی است که ممکن است منجر به حصول عقد بشود یا نشود. طبق اراده و توافق طرفین، اگر معلق علیه حاصل شود، دیگر نیاز به ایجاب و قبول نیست و عقد حاصل می شود و بلافاصله اثر آن نیز حادث می گردد.

۳-۵. محال بودن تعلیق در منشأ

امام خمینی منشأ را از مفاهیم تصویری می دانند و معتقدند مفاهیم تصویری قابل تقیید هستند، ولیکن عقل تعلیق در معانی تصویری را نمی پذیرد و تعلیق در معانی تصدیقی (مانند انشایی و خبری) متصور است (قدیری، ۱۳۷۶، ص. ۲۱۹؛ برای دیدن نظر مخالف ر. ک. به: آملی لاریجانی، ۱۳۹۹، ص. ۸). در ادامه، امام می گوید: اگر از اشکال قبلی چشم پوشی کنیم و بفرض امکان تعلیق بر منشأ بنا نهیم، ملکیت یک امر واحد متعلق به عین و مالک، مالک عین با ملکیت واحد است. لازمه رجوع تعلیق به منشأ، همانا تملیک فعلی و منجز و ملکیت معلق (بر حصول معلق علیه) است (قدیری، ۱۳۷۶، ص. ۲۲۰).

تعریف عقد بیع، تملیک عین به عوض معلوم است. وقتی می گوئیم عقد بیع انشا شده است، یعنی تملیک عین به عوض معلوم صورت پذیرفته است و زمانی که انشا عقد به صورت منجز محقق شود، تملیک نیز هم زمان با انشا محقق شده است؛ زیرا انشا عقد چیزی جز ایجاد تملیک در عالم اعتبار نیست. امام معتقد است در صورتی که فرض را بر صحت تعلیق در منشأ قرار دهیم، با انشا منجز، تملیک منجز نیز حاصل شده است و در فرض تعلیق در منشأ باید ملکیت را معلق بر حصول شرط کنیم. نتیجه این می شود که برای مالک در یک زمان، هم تملیک منجز و هم ملکیت معلق حاصل شده است. به عبارت دیگر،

پذیرش تعلیق در منشأ به معنای پذیرش هم‌زمان تملیک فعلی و منجز و ملکیت معلق بر حصول شرط است و چنین امری عقلاً جای اشکال دارد.

نتیجه‌گیری

تعاریفی که از عقد معلق ارائه شده است، واجد ایراد بوده و بعضاً با ماهیت آن همخوانی نداشته و مفهوم آن را به شکل صحیح ارائه نمی‌دهد. به نظر می‌رسد تعریف زیر با ماهیت آن سازگاری بیشتری دارد: «توافقی است در خصوص مقدمات تشکیل عقد که ایجاد عقد را معلق به امری ممکن‌الحصول نموده است و در صورت تحقق معلق‌علیه، بدون نیاز به اقدام دیگری، به‌عنوان عقد موجودیت یافته و برای طرفین و قائم‌مقام قانونی آنان لازم‌الاتباع است».

شرط تنجیز در عقود از سوی امام به چالش کشیده شده است. به نظر می‌رسد، حتی اگر جزم در انشا را شرط صحت عقد بدانیم، جزم به معنای قطعیت است و در مقابل تردید قرار می‌گیرد. در عقد معلق، طرفین عقد هیچ تردیدی ندارند، بلکه قصد و رضایت قطعی خود را مبنی بر حصول عقد در صورت حصول معلق‌علیه ابراز داشته‌اند. این ایراد که طرفین قصد جدی مبنی بر انعقاد معامله ندارند، صحیح به نظر نمی‌رسد؛ زیرا ابراز اراده به‌صورت منجز صورت گرفته است و پس از حصول معلق‌علیه، عقد واقع می‌گردد. اینکه طرفین حصول عقد را تحت شرایط معینی اراده کنند، به معنای نداشتن قصد جدی یا نداشتن قطعیت نیست، بلکه اقتضای اصل آزادی اراده و نیاز سوق مسلمین است.

شیخ انصاری صحیح بودن تعلیق در منشأ را از بدیهیات می‌داند و معتقد است تمامی قیود و شرایط مربوط به ماده است و در نتیجه پیش از آنکه قید تحقق پیدا کند، وجوب فعلیت دارد و حکم به مرحله فعلیت رسیده است. امام خمینی رجوع قید را به هیئت می‌داند و معتقد است که با تحقق قید، وجود فعلیت پیدا می‌کند؛ فلذا در عقد معلق نیز با تحقق شرط است که انشا به فعلیت می‌رسد. این استدلال اخیر با منطق سازگاری بیشتری دارد؛ زیرا اگر واجب مشروط نیز در هر صورت حصول قید آن واجب باشد، دیگر وجود شرط معنای خود را از دست می‌دهد. برخلاف نظر شیخ و طبق نظر مشهور، طبیعت برخی قیود به نحوی است که به هیئت بر می‌گردد و تا زمانی که شرط محقق نشود، وجوب حادث نمی‌شود و با تحقق

شرط، وجوب حادث می شود. این مطلب تشابه بسیاری با تعلیق در انشا داشته و می توان از آن وحدت ملاک جهت صحت تعلیق در انشا گرفت.

امام در خصوص تعلیق در انشا معتقد است تا زمانی که معلق علیه حاصل نشده است، سبب و انشا محقق نشده است و با حصول معلق علیه، انشا و منشأ ایجاد می شوند و هیچ فاصله ای میان این دو نیست. این نظر از لحاظ منطقی قابل پذیرش است؛ اما در مقابل، شیخ انصاری در پاسخ به ایراد فاصله افتادن میان سبب و مسبب معتقد است اثر شرعی عقد، مطلق ملکیت است و در عقد معلق، پیرو جعل متعاقدين، اثر شرعی معلق می شود. اشکال اینجاست که انشائی که حسب استدلال ایشان کامل و محقق است، در صورت عدم حصول شرط واجد هیچ اثری نیست و اساساً مدلولی برای آن متصور نیست؛ چنین امری قابل پذیرش نیست.

اثر عقد بیع، انتقال مالکیت است و اگر بیع بدون انتقال مالکیت انشا شود، خلاف مقتضای ذات عقد و محکوم به بطلان است. به موجب عقد، یا مالکیت منتقل شده است یا نشده است. اگر مالکیت منتقل شده است، عقد تام و صحیح است، اما عقد بیعی که در نهایت منجر به انتقال مالکیت نمی شود، در واقع هیچ گاه محقق نشده است. اگر بگوییم پیش از حصول معلق علیه، انشا محقق شده و اثر (ولو ناقص) نیز ایجاد شده است، به منزله ایجاد عقد است؛ اما همگان اذعان دارند که با عدم حصول شرط، هیچ عقدی به منصفه ثبوت نرسیده است. اصرار بر انشا عقد که خود به معنای ایجاد اثر حقوقی است، بدون منشأ و اثر آن انشا، اصراری بی جهت است. فلذا عقلاً فاصله افتادن میان سبب و مسبب محال است و در عالم اعتبار این که عقدی را ایجاد کنیم و بلافاصله اثر آن را ایجاد نکنیم، امکان پذیر نیست. خلاصه اینکه انعقاد عقد معلق با تعلیق در منشأ محال است.

نویسندگان مقاله اعلام می دارند که در فرایند تهیه این اثر، از ابزار هوش مصنوعی DeepSeek صرفاً برای ویرایش زبانی و ترجمه منابع و چکیده استفاده شده است. کلیه محتوای تولیدی یا ویرایش شده با این ابزار را نویسندگان به دقت بازبینی و تأیید کرده و مسئولیت کامل صحت علمی، امانت داری و یکپارچگی محتوای نهایی، بر عهده نویسندگان مقاله است. این ابزار هیچ نقشی در تولید ایده ها، تحلیل داده ها یا نتیجه گیری نهایی مقاله نداشته است.

منابع

- آخوند خراسانی، محمدکاظم (۱۳۸۶). ترجمه و شرح کفایة الاصول. ترجمه محمد مسعود عباسی، قم: دارالفکر.
- آملی لاریجانی، صادق (۱۳۹۹/۱۱/۲۶). درس خارج فقه، جلسه ۱۳۲. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله آملی لاریجانی، قابل دسترسی در: amolilarijani.ir
- اسدی نژاد، محمد و صفایی معافی، سید حسین (۱۴۰۲). تعلیق در انعقاد قرارداد و انفساخ آن با تأکید بر دیدگاه امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۲۵(۹۹)، ۱-۲۴.
<https://doi.org/10.22034/matin.2021.292808.1924>
- انصاری، مرتضی بن محمدامین (۱۴۱۵ ق). تراث الشیخ الاعظم الانصاری. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۸). ترمینولوژی حقوق. تهران: گنج دانش.
- حسینی مراغی، میرعبدالفتاح (۱۴۱۷ ق). العناوین الفقهیه. قم: مؤسسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسین.
- حسینی مقدم، سید عسکری (۱۳۸۷). تعلیق در قراردادها. قم: بوستان کتاب.
- خویی، سید ابوالقاسم (بی تا). مصباح الفقاهه فی المعاملات. قم: اسماعیلیان.
- خوئینی، غفور (۱۳۷۹). تحلیل فقهی حقوقی حقوق تعهدات. تهران: زهد.
- دهخدا، علی اکبر (بی تا). لغتنامه. تهران: مؤسسه لغتنامه دهخدا.
- روشن، محمد و کرمی، سعید (۱۳۹۱). تأملی انتقادی تحلیلی بر مبانی نظری عقد تعلیقی با رویکردی بر نظر امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۱۴(۵۷)، ۸۹-۱۱۲.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1391.14.57.4.7>
- سبحانی، جعفر (۱۳۹۱/۰۱/۱۵). درس خارج اصول، جلسه ۱. مدرسه فقاها، قابل دسترسی در: eshia.ir
- سبحانی، جعفر (۱۴۲۳ ق). تهذیب الاصول (تقریرات اباحت امام خمینی). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- شهیدی، مهدی (۱۳۷۷). تشکیل قراردادها و تعهدات. تهران: نشر حقوقدان.
- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۴ ق). تذکرة الفقهاء. قم: آل البيت (ع).

- غروی نائینی، محمدحسین (۱۴۱۸ ق). منیه الطالب فی شرح المکاسب. قم: مؤسسه النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۷۸). سیری کامل در اصول فقه (جلد ۵). قم: فیضیه.
- فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۸۰). درس خارج اصول، جلسه ۱۸. پایگاه اطلاع رسانی آیت الله فاضل لنکرانی، قابل دسترسی در: fazellankarani.com
- قاسم‌زاده، مرتضی (۱۳۸۷). اصول قراردادها و تعهدات. تهران: دادگستر.
- قبولی درافشان، سید محمدتقی و قبولی درافشان، سید محمدهادی (۱۳۹۲). بازشناسی تعلیق در انشا در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران. آموزه‌های فقه مدنی، ۵(۷)، ۷۹-۹۴.
- https://cjd.razavi.ac.ir/article_337.html
- قدیری، محمدحسن (۱۳۷۶). البیع (تقریرات اباحت امام خمینی). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- قلی‌زاده منقوطای، احد (۱۳۹۶). تحلیل حقوقی تعلیق در انشا و کاربردهای آن در حقوق تجارت. مطالعات حقوق خصوصی، ۴۷(۱)، ۱۰۳-۱۲۱.
- <https://doi.org/jlq.2017.61325/10.22059>
- قنوتی، جلیل و دیگران (۱۳۷۹). حقوق قراردادها در فقه امامیه. تهران: سمت.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۹). نظریه عمومی تعهدات. تهران: دادگستر.
- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۶۵). حقوق خانواده. تهران: نشر علوم اسلامی.
- مطهری، سید مرتضی (۱۳۸۰). مجموعه آثار (جلد ۱۷). تهران: صدرا.
- یزدانیان، علیرضا (۱۳۸۸). ویژگی‌های معلق علیه در فقه، حقوق ایران و فرانسه. فقه و مبانی حقوق اسلام، ۴۲(۱)، ۱۴۱-۱۵۹.
- https://jjfil.ut.ac.ir/article_20905.html

References

- Akhond Khorasani, M. K. (2007). *Translation and Commentary on Kifayat al-Uşul*. Translated by Moḥammad Masud Abbasi, Qom: Dār al-Fikr. [In Persian]
- Allamah Hilli, H. (1993). *Tadhkirat al-Fuqaha'*. Qom: Al al-Bayt. [In Arabic]

-
- Amoli Larijani, S. (2021). *Advanced Jurisprudence (Kharij Fiqh) Session 132*. Ayatollah Amuli Larijani Information Portal, available at: amolilarijani.ir
 - Anṣari, M. (1994). *The Legacy of Shaykh al-Aḏam al-Anṣari*. Qom: Ma-jma' al-Fikr al-Islami. [In Arabic]
 - Asadinezhad, S. M. & Safaei Moafi, S. H. (2023). Suspensive Condition in Contracts and Its Cancellation with an Emphasis on Imam Khomeini's Views. *Matin Research Journal*, 25(99), 1-28. <https://doi.org/10.22034/matin.2021.292808.1924>
 - Dehkoda, A. A. (n.d.). *Dictionary (Loghatnameh)*. Tehran: Dehkoda Dictionary Institute. [In Persian]
 - Fazil Lankarani, M. (1999). *A Complete Course in Uṣul al-Fiqh (Vol. 5)*. Qom: Fayziyyah. [In Persian]
 - Fazil Lankarani, M. J. (2001). *Advanced Principles of Jurisprudence (Khar-ij Uṣul) Session 18*. Ayatollah Fazil Lankarani Information Portal, available at: fazellankarani.com
 - Ghabooli Dorafshan, S. M. T. & Ghabooli Dorafshan, S. M. H. (2013). Re-visiting Suspension in Insha in Imami Jurisprudence and Iranian Positive Law. *Civil Jurisprudence Doctrines*, 5(7), 79-94. https://cjd.razavi.ac.ir/article_337.html
 - Ghadiri, M. H. (1997). *Al-Bay (Taghrirat of Imam Khomeini's Discourses)*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic]
 - Ghanavati, J. & et al. (2000). *The Law of Contracts in Imami Jurisprudence*. Tehran: SAMT. [In Persian]
 - Gharawi Naini, M. H. (1997). *Muniyyat al-Talib fi Sharḥ al-Makasib*. Qom: Muassasat al-Nashr al-Islami al-Tabia li-Jamaat al-Mudaresin. [In Arabic]
 - Ghasemzadah, M. (2008). *Principles of Contracts and Obligations*. Tehran: Dadgostar. [In Persian]

-
- Gholizadeh Manghutay, A. (2017). A Legal Analysis of Suspension in Inshā and Its Applications in Commercial Law. *Law Quarterly*, 47(1), 103-121. <https://doi.org/10.22059/jlq.2017.61325>
 - Ḥosseini Maraghi, M. A. (1996). *Al-Unawin al-Fiqhiyyah*. Qom: Muassasat al-Nashr al-Islami al-Tabia li-Jamaat al-Mudarrisin. [In Arabic]
 - Ḥosseini Moqaddam, S. A. (2008). *Suspension in Contracts*. Qom: Bostan-e Ketab. [In Persian]
 - Jafari Langerudi, M. J. (1999). *Legal Terminology*. Tehran: Ganj-e Danesh. [In Persian]
 - Katouzian, N. (2000). *General Theory of Obligations*. Tehran: Dadgostar. [In Persian]
 - Khui, S. A. (n.d.). *Miṣbah al-Fiqahah fi al-Muamalat*. Qom: Ismailiyan. [In Arabic]
 - Khuini, Gh. (2000). *A Juridical-Legal Analysis of the Law of Obligations*. Tehran: Zuhd. [In Persian]
 - Moḥaghegh Damad, S. M. (1986). *Family Law*. Tehran: nashr-e olum-e es-lami. [In Persian]
 - Moṭahhari, S. M. (2001). *Collected Works (Vol. 17)*. Tehran: Sadra. [In Persian]
 - Roushan, M. & Karami, S. (2013). A Critical-Analytical Reflection on the Theoretical Basis of Pending Contract with Special Reference to Imam Khomeini's Approach. *Matin Research Journal*, 14(57), 87-101. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24236462.1391.14.57.4.7>
 - Shahidi, M. (1998). *Formation of Contracts and Obligations*. Tehran: Nashr-e Hoghoughdan. [In Persian]
 - Subhani, J. (2002). *Tahdhib al-Usul (Taqrirat-e Abhath-e Imam Khomeini)* Refinement of Jurisprudential Principles, Lectures of Imam Khomeini. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic]

-
- Subḥani, J. (2012). *Advanced Principles of Jurisprudence (Kharij Uṣul) Session 1*. Madrasa-ye Feqahat, available at: eshia.ir
 - Yazdani, A. (2010). The characteristics of the event in suspended contract in Islamic jurisprudence, Iranian and French law. *Jurisprudence the Essentials of the Islamic Law*, 42(1), 141-159. https://jjfil.ut.ac.ir/article_20905.html